

Ob Stritarjevi stoletnici

Anton Slodnjak

Stritarjevo slovstveno delo je izraz izredno prilagodljivega življenjskega značaja. Duh njegovih del izraža včasih najbolj filistrsko vsakdanjost mišljenja in čuvstvovanja, ki pa se zopet druží v nekaterih sodbah, trditvah in podobah s popolno idejno in formalno kulturo liberalizma šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Prastara kultura in etika dolenjskega kmeta je v liku Stritarjeve duševnosti bila precepljena z evropskim mišljenjem. Vendar je mogočnejša prva komponenta njegove duše; zato barva tudi njegov liberalizem odsev romantike. Tip napredujočega in po izobrazbi hrepenečega kmečkega človeka se nagiblje v Stritarju v tip utrujenega in kesajočega se meščana; na dnu vsega njegovega duhovnega življenja pa je prav za prav duša zbezanega, k otožnosti in k nejasnemu, lahko bi rekli, podedovanemu pesimizmu se nagibajočega otroka.

Zato ni Stritarjevo svetožalje ali svetobolje samo privzgojeni element njegove duševnosti, temveč deloma iz slovenskega kmečkega ljudstva podedovana tragika tlačanskega pogleda na svet, deloma posledica Stritarjevega telesnega in duševnega ustroja. Najbolje se je označil v povesti Gospod Mirodolski, kakor se je prav za prav označeval v vseh svojih slovstvenih delih, saj temelji v bistvu vse njegovo pisanje na maloštevilnih pradoživljajih otroške dobe. V Gospodu Mirodolskem pravi tako-le: „Čuden, poseben človek sem bil že od mladih nog; otrok še, imel sem svoja pota, svoje misli; sam zase sem živel, malo se prijaznil in bratil sè s svojimi sovrstniki; jaz nisem pogrešal njih družbe in oni ne moje; kar je njih veselilo, vse se je zdelo meni tako prazno, tako pusto in ničevno. Svoj svet sem si bil ustvaril, v njem sem živel, srečen in vesel otrok; imenovali so me prevzetnega, brezsrčnega, in v meni je bilo tako mehko, premehko srce. Trpeti nisem mogel videti človeka ne živali, bolela me je vsaka bolečina in v srce se mi je smilila vsaka trpeča stvar. Obšlo me je tako rekoč trpljenje vsega sveta. Zamislil sem se včasih v čudno misel: zakaj sem na svetu! O, ko bi ne bilo ne mene ne zemlje ne sonca in zvezd, ko bi ne bilo sveta! Slednjič se mi je srce olajšalo v solzah, ki so mi curkoma lile po licih.“

Podobno se je označil Stritar tudi v Zorinu in ostalih svojih spisih. Zanimivo pa je za pojmovanje njegove duševnosti, ako premislimo, da je človek s takim odnosom do sveta bil vendarle v svojem osebnem življenju razmeroma srečen ter da je njegova življenjska pot mnogo bolj zložna, kakor pa na pr. pot izrazitega optimista, njegovega učitelja in rojaka Franceta Levstika. Ne glede na to, da Stritarjevo življenje ne kaže nobenih podobnih padcev kakor Levstikovo, ne pozna Stritar tudi kot literat nobenega v resnici tragičnega problema in konflikta. Edino v Zorinu je šel dosledno za svojim pesimizmom; toda tu se človeku vzbuja vprašanje, ali je bila ta do-

slednost res življenjsko in zato slovstveno nujna, ali pa ga je v to doslednost zvodil samo Rousseaujev in Goethejev slovstveni zgled.

Največje Stritarjevo slovstveno dejanje je njegov jezik. Skoraj nerazumljivo je, da je človek, ki je od mladih nog bival v tujini, živel s tujci, ohranil tako natančno in popolno poznanje dolenske ljudske govorice. V jeziku je Stritar poleg Levstika najbolj zasidran v slovenski resničnosti. Glede na svoje slovstvene vzore pa so njegovi istodobniki, celo nasprotniki bolj domači. Toda prav to je Stritarjeva poglobljena zasluga, če jo hočemo tako imenovati, da je kakor vsi slovenski vodilni možje od Trubarja do Prešerna vodil prebujeno slovensko kmečko dušo k zapadnim kulturnim vplivom ter jo s tem pehal od morebiti adekvatnejše in sorodnejše vzhodne kulturne misli.

Toda tu je treba razmisliti sociološke pogoje, ki so povzročili Stritarjevo slovstveno in kulturno delo. Metternichov in Bachov absolutizem sta poleg škodljivih posledic za avstrijske narode, ustvarila pogoje, kateri so tu in tam socialno okrepili našega kmeta, dasi sta ga na drugi strani spet hotela ohraniti v fevdalnih razmerah. Življenje pa je bilo močnejše: trgovski promet skozi naše dežele, ki so ga vršili kmečki vozniki, gradnja železnic, ki je sicer prvim zavila vrat, naraščanje obrti, prvi industrijski obrati — vse to je skromno sicer, ali vendar uspešno bogatilo tudi slovenskega kmeta. Ta je začel pošiljati svojo deco v šole. Kmalu je bila vsa višja duhovščina in velik del uradništva slovenskega pokolenja, dostikrat seveda odtujen po nacionalnem čuvstvovanju, povečini pa je bil v njem vendarle že zametek slovenskega meščanstva.

Kakor v socialnem in političnem življenju tako predstavljajo petdeseta in šestdeseta leta 19. stol. naglo, dasi na zunaj dostikrat prikrito, prizadevanje avstrijske državne uprave in posameznih nacionalnih skupin dohiteti Evropo tudi v kulturnih področjih. V primeri z militarističnim pruskim duhom, ki je nenavadno naglo in globoko zajel Nemčijo po revoluciji 1848. leta, čutimo v avstrijskem življenju kljub oficialnemu absolutizmu in cerkvenemu klerikalizmu močan vpliv zapadnega liberalizma in socializma.

Slovstveni ideali, po katerih stremi takratna Srednja Evropa, so precej mrtvi. Po spoju med romantiko in klasicizmom na podlagi mrzlega formalizma hrepeni takratno nemško pesništvo, čigar najtipičnejši pesnik je vodnik monakovske pesniške šole Emanuel Geibel. On in njegovi nasledniki so izraziti pevci novega nemškega meščanstva. Kakor se je to hotelo z zunanjo pravilnostjo postaviti v pozo odrinjenih fevdalcev, tako je hotela njegova pesniška šola s pravilnostjo pesniške oblike doseči lepoto v poeziji. Nepravilna rima, mašilo, hijat, elizija in podobne pesniške svoboščine so bile za te pesnike najhujše napake. V francoskem slovstvu gospoduje struja parnasovcev, ki prav tako gleda na obliko in jezik, vendar je njihova poezija globlja in resničnejša. Romantizem in klasicizem se v njihovih pe-

smih nista izgubila v praznem žvenketanju z besedami kakor pri nemških formalistih, ohranila sta vsaj nekaj prvotnega duha ter se združila v vsebinsko in formalno novost.

V domačem slovstvu je Stritar cenil najbolj Prešerna in Levstika. Ko je pričel pesniti, je hotel doseči v svoji pesmi sintezo med obema na podlagi orisane duševnosti in snujočega se slovenskega liberalnega meščanstva. Hotel je postati premagavec našega romantizma in ljudskega realizma, toda to se mu ni posrečilo; poplitvil je v svojih pesmih oba.

Stritarjeva lirska pesem se dviga iz dveh vrelcev, ki izvirata iz njegove duševnosti same, in iz tretjega, ki je potekel iz njegove slovstvene izobrazbe. Prvi je omenjena zavest človeške nesreče, ki jo Stritar imenuje svetobolje ali svetožalje. Te temne zavesti Stritar ne more prenašati drugače, kakor da izraža njeno grenkobo v pesmih ter si jo tako izpiše iz srca. Drugi vrec, iz katerega se izliva zlasti Stritarjeva mladostna lirska pesem pa je erotika. Ta ima dve podobi. V prvi pojmuje Stritar ljubezen kot edini doživljaj, ki more človeka odtrgati od grenke zavesti svetobolja. V drugi pa izpoveduje erotiko nezvestobe, ki prav za to potrjuje upravičenost svetožalja. Stritar je v lirskih pesmih pergyntska natura. Kulturni in literarni element, ki polnita Stritarjevo kasnejšo, moško miselno liriko, pa sta nastala po neorgan-skem spoju najraznejših literarnih in filozofskih misli, kakršne so se zbirale v Stritarju kot dobrem poznavalcu klasičnih in modernih slovstev. Zlasti grška antika, francoska in slovanska romantika so mu bile vir najmočnejših slovstvenih navdihov. Med Grki je bil njegov ljubljeneц Sofoklej, pri Francozih Rousseau, Victor Hugo, pri Nemcih Goethe in nekoliko tudi Heine ter monakovski formalisti.

Stritarjeva socialna pesem se je rodila iz idealističnega socializma, ki ga je pretvoril v domoljubni pesmi v slovanski mesijanizem, ki je bil takrat v modi v vseh slovanskih literaturah. Ta mesijanizem, ki ga je baje zamislil Herder, se je pri Slovanih spremenil v ključovalni odpor zoper pomanjkljivosti in napake socialnega in političnega življenja, v katerem so živeli v primeri z drugimi evropskimi narodi. V sanjarjenju o sijajni človečanski vlogi zanemarjenega slovanstva se krije melanholija razžaljenega nacionalnega in človeškega ponosa.

Kljub formalni popolnosti in besedni melodioznosti, po katerih se odlikujejo Stritarjeve pesmi, so vendar brez pravega jedra ali vrha, kar bravca tako moti, da ga ne more odobrovoljiti niti njihova gladka oblika, ki spet ni taka, da bi ga zazibala v popolno akustično ugodje. Skratka, med doživljanjem in pesmijo zeva vrzel, ki spričuje, da je bil Stritarjev doživljaj preveč nejasen in meglen, zato mu tudi ni mogel dati adekvatne pesniške vsebine in oblike.

To se mu je posrečilo, kakor je sam priznal, le v ozki strugi satirične pesmi. Krivični očitki, ki so ga zadeli 1870. leta ter so ranili tudi njegovega

učitelja in tovariša Levstika, so zdramili v Stritarju stvariteljsko moč in odkritosrčnost izpovedi s tako močjo, da je premostil vrzel med doživljanjem in pesmijo tako spretno, da so na pr. njegovi Dunajski sonetje še danes živi.

Srečneje se je uveljavil Stritarjev pripovedniški dar. Tudi tukaj je na dnu vsega on sam. In nedvomno bi se mogel razviti v prvega slovenskega romantičnega realista, ako bi ostal doma ter bi obrazil življenje po naravi. V dunajskem miljeju, s katerim ni zrasel ne po duši in ne po telesu, pa je moral seči v literaturo in od tam prevzemati probleme ter jih polniti s svojimi idejami ter predstavami. V Stritarjevih povestih so pristne prvine: jezik, avtorjeve življenjske, filozofske in nacionalne izpovedi ter celotni psevdopesimistični pogled na svet. Vsebinsko pa so hote prevzeti vzorci iz svetovnih slovstev. Njegova slovstvena izobrazba mu je bila tako vsiljiv faktor pri ustvarjanju, da si niti najbolj preprostih prispodob včasih ni hotel sam izmisliti. Žensko lepoto na primer zelo rad predočuje po Homerjevo, to se pravi: po vtisu, ki ga junakinja zbudi v starcih. Kako bi potem mogel, če bi tudi hotel, ustvarjati nove pripovedne snovi, če so ga že stare prispodobe navdajale s takšnim zadovoljstvom. Zato ni pomišljal, prenesti zgledov svetovne pripovedne literature, ki so mu najbolj ugajali, v naše slovstvo. Prvi njegov pripovedni spis Svetinova Metka je pač dijaško delo, avtorjevo darilo zapuščeni ljubici, nič drugega. Najvišjo mestoma absolutno ceno pa moramo priznati Zorinu. Ni treba tajiti resnice, da je ta roman nastal kot odblesk slovitega Rousseaujevega romana „Nouvelle Heloise“, iz katerega odmeva še danes avtorjev strastni krik po pravici človeškega srca. Rousseau je svoj roman globoko doživel; takega tragičnega doživetja nima Stritarjevo delo, vendar bi bilo prepovršno, ako ne bi priznali, da je tudi Stritar doživel krivico, katero je občutil Rousseau. Tudi Stritar je ljubil žensko, katero so mu vzeli družabni in socialni predsodki. Zato se ni lotil pisanja romana kot neuki posnemovalec, temveč kot človek s šibko iznajdljivostjo ter s prevelikim spoštovanjem do evropskih slovstvenih vzorov, čeprav bi mogel prav sedaj zajemati iz lastne duše. Vendar je v Zorinu tako na stežaj odprl vrata srca in pameti, da bo to delo vedno najboljše kažipot za umevanje Stritarjeve osebnosti.

Tudi povest o Gospodu Mirodolskem je posnetek. Prav kakor v Zorinu se je Stritar hotel tu razodeti na novi razvojni poti, katero je nastopil z obnovenim Zvonom 1876. Večkrat omenjena sorodnost te povesti z Goldsmithovim župnikom Wakefieldskim je Stritarjeva hotena poteza. Kakor v Zorinu Rousseau, tako bi mu naj v tej povesti pomagal angleški avtor s svojim delom izraziti vse one misli in čustva, ki so ga navdajale v moški dobi. Raznim osebam v povesti nalaga Stritar, da izpovedujejo njegove slovstvene, življenjske in nacionalne misli; v Mirodolskem pa je upodobil svoj življenjski ideal, ki je bilo mirno, udobno, družini, delu in razmišljanju posvečeno življenje. Zanimivo je, da peče Mirodolski krompir prav tako,

kakor ga je pekel nekaj Levstik, ki se ga Stritar tudi v tem romanu spominja pod imenom Isteklošem ter tako nehotе potrjuje mnenje, da je tragedijo Tugomer napisal Levstik. Škoda, da kakor v Zorinu, zmaga tudi v Mirodolskem proti koncu literarni vzorec ter izpodrine Stritarjevo originalno kramljanje.

Povest o Rosani je najbolj slovstvena. Tu je sosedova rejenka zadobila zadnjo podobo. Skrivnostna Mignon iz Goethejevega romana Wilhelm Meisters Lehr- und Wanderjahre je bila z Rosano presajena v naše slovstvo.

Iz slovenskega, objektivno opazovanega življenja je vzrasla povest Sodnikovi. Pisatelja in njegove življenjske nazore čutimo samo v tem, kako je problem zastavil, kako je osebam pravičen ali pa krivičen sodnik, sam pa je stopil v ozadje ter prepustil besedo življenju. Tako je ustvaril realistično sliko Velikih Lašč in okolice ter tamkajšnjih ljudi. Nekateri ljudski tipi in orisi so napisani tako, kakor bi potekli izpod Levstikovega peresa. Sorodnost med obema Laščanoma, ki smo jo do sedaj večkrat prezrli, se je pokazala prav nazorno v upodabljanju njunega rojstnega kraja in rojakov. Oris žegnanja pri Sv. Roku je skoraj dobesedno enak Levstikovi idili Iz minolosti, v kateri slika isto doživetje.

Med Stritarjevimi listki satiričnega in kritičnega značaja so najboljše ti odlomki: Triglavan s Posavja (1870.), sarkastični Pasji pogovori (1870.) in Deveta dežela (1877.). Prvi je satira na slovenski narodni značaj, na politične in kulturne napake Staroslovencev, v zadnjem pa Stritar slika srečne kraje, kakršni bi bili slovenski, ako bi zmagali njegovi življenjski nazori.

Največji in najbolj zasluženi sloves pa uživa Stritar še danes kot leposlovni kritik. V tistih trditvah, ki so obrodile za naše slovstvo največ sadu, je Levstikov učenec, v vseh ostalih pa govori leposlovni eklektik, idealistični entuzijast. Seveda ni mogel tudi v kritiki zatajiti omenjenih prvin svoje prirojene in privzgojene duševnosti. Že v prvi oceni, ki jo je napisal 1866. leta o Prešernovih Poezijah, je udarilo na dan njegovo svetobolje s tako jarkostjo, da ga je vsilil celo Prešernu. Ugotovil je v Prešernu „disharmonijo med idealom in svetom“. Po Stritarju je „ta skeleči čut vir neumrjočih pesmi“. Primerja poeta z oslepelim ptičem, s pravim mučenikom človeškega rodu, ker vzame nase vse naše gorje, prepeva je ga v sladkih pesmih, katere nam tope otrpla srca — on trpi, da se mi veselimo.“

Ta oznaka, ki je po besedah prof. Prijatelja pravilnejša za Stritarja kakor za Prešerna, nikakor ne zmanjšuje vrednosti Stritarjeve kritike o Prešernu. Pogum, s katerim je sprejel Jurčičev, oziroma Levstikov poziv, naj pokaže Slovincem vrednost Prešernove pesmi, poznanje svetovnega slovstva, obzirno razlaganje — vse priča, da je bil Stritarjev najmočnejši dar prav kritika, oz. kakor je spet prof. Prijatelj opredelil ta dar — „literarna pedagogika“.

Po tej kritiki so se vrstile v Glasniku, pozneje v Zvonu in Ljubljanskem zvonu Stritarjeva kritična kramljanja o našem slovstvu. Sprva se bojuje zlasti s slovstvenimi diletanti, uči jih najprvotnejših pojmov o tem, kaj je pesem, kako se spočne in rodi. Zahteva doživetje in obsoja vse, kar je poobčuteno ali ponarejeno. Po vsebinski oznaki prave pesmi obravnava še z večjo zgovornostjo in vnemo oblikovno stran. Tu ponavlja zahteve, ki so jih oznanjali takratni akademski romantiki ali formalisti svetovnih slovstev: V vsebini zahteva pristno in odkritosrčno doživetje celotnega življenja: „poet naj ima svoje rodovitne prsi odprte vsem prikaznim, ki ga obdajajo, pije naj in sreba tako rekoč žalost in radost, up in obup, strah in hrepenenje, ki je razlito po življenju.“ V formalni obliki pa kaže zlasti kot na strah vzneta zglede na jezikovno in vsebinsko ohlapnost Koseskega in njegovih učencev.

Ostra obsodba Koseskega je bila smrt Glasniku in odslej je Stritar dajal na svetlo svoje kritike v Zvonu; v I. letniku je pravilno ocenil Simona Jenka in Frana Levstika. Nato je vzgajal literarni naraščaj ter v marsičem navdihnil največjega med njimi — Šimona Gregorčiča. V prihodnjih letnikih je delo nadaljeval, bodel se s staroslovenskimi nasprotniki, ocenjeval nove sile; kakor prej Jenka in Levstika, je zdaj ocenil Jurčiča in Kersnika in druge. Zavračati je moral tudi krivične napade Antona Mahničja, ki je tajil sleherno vrednost in originalnost njegovega slovstvenega dela. Zmaličiti je hotel vse, kar je Stritar ustvaril, in vtisniti njegovemu delu pečat germanske miselnosti.

Stritarjev čas je potekel koncem sedemdesetih let. Doma je zrasla iz Levstikovega in nekoliko tudi iz njegovega duha četa političnih radikalcev in slovstvenih realistov, ki je pehnila Stritarja s kritičnega stola. Ta se je iz nekakšne spokorniške trmoglavosti hotel zdaj bojevati s francoskim naturalizmom z isto strastnostjo, s katero se je nekdaj zaganjal v slovenski slovstveni diletantizem. Toda zoper slovstveno ostarelost ni našel zdravila, dasi ni do smrti odložil peresa iz rok. Ko mu je postalo obzorje slovstva za odrasle preširoko, ko so ga literarni boji potisnili v ozadje, ko so mu odrekli pravico do literarnega življenja, je Stritar delal in pisal naprej; na svetlo pa je dajal samo mladinske knjige, v katerih je prikrajal otroškemu duhu svoja nekdanja slovstvena dela. Do zadnjega je ostal zvest slovstvenemu delu, v katero ga ni toliko zvabila polnost lastnih duševnih podob, kolikor mehko srce, duh časa in ljubezen do slovenske besede, ki ji je služil kot Levstikov rojak in učenec z isto strastjo in ljubeznijo kakor oni.

Ob stoletnici njegovega rojstva je obledela marsikatera stran Stritarjevih spisov, toda zdi se potrebno naglasiti, da bi prav v naših časih potrebovali slovstvenega vodnika, ki bi segal v evropsko ozračje, kakor je Stritar v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja. Njegova umenost bo doživela še delno vstajenje, njegovo kritično delo mora postati vsaj v ljubezni in poštenju vzor našemu kritikovanju.